

DEMOKRASİNİN GÜÇLENMESİ - SİVİL TOPLUM TARTIŞMALARINDA BİR DIŞ AKTÖR OLARAK AVRUPA BİRLİĞİ

Zühal ÜNALP ÇEPEL*

Özet

Demokrasinin güçlenmesi sürecine katkı sağlayan önemli aktörlerden biri de sivil toplumdur. Dünyadaki örnekler demokrasinin güçlenmesi sürecinin iç dinamikler ile sürdürülürken dış dinamiklerin etkisi ile de pekiştirilebildiğini göstermektedir. Bu çalışmada üye ve aday ülkelerdeki sivil toplum ile demokrasinin güçlenmesi süreçlerine bir dış aktör olarak katkı sağlayan Avrupa Birliği örneği incelenmektedir. Çalışmada sivil toplumun demokrasinin güçlenmesine katkısını incelemek üzere demokratikleşme literatürü temel alınarak dört kriter belirlenmiştir: Örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma, kamu bilincini artırma, devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama ve son olarak dışlanmış grupların haklarını koruma. Bu dört kriter çerçevesinde Avrupa Birliği'nin üye ve aday ülkelerdeki demokrasinin güçlenmesi süreçlerine sivil toplum aracılığıyla ne gibi katkılar sağladığı araştırılmakta ve Birlik'in hangi konuları neden ihmal ettiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, demokrasinin güçlenmesi, Avrupa Birliği

The European Union as a Foreign Actor in Democratic Consolidation - Civil Society Debates

Abstract

One of the actors contributing to democratic consolidation process is civil society. While democratic consolidation process is sustained by domestic dynamics, they can be promoted by the influence of foreign dynamics. In this paper, the case of the European Union as a foreign actor which contributes to civil society and

* Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Makalenin Gönderilme tarihi: 14 Eylül 2015, Kabul edilme tarihi 6 Nisan 2017

democratic consolidation processes in member and candidate countries is analyzed. In order to research the contribution of civil society to democratic consolidation, four criteria are determined: Intra-organizational democracy and protection of democratic values, raising public consciousness, mediation between state and society, protection of the rights of underrepresented groups. Within the framework of these four criteria, it is researched how the European Union contributes to democratic consolidation processes through civil society, and it is argued which issues are neglected for what reasons by the Union.

Keywords: *Civil society, democratic consolidation, European Union*

Giriş

Demokrasi, Batı'daki tarihsel gelişim sürecinden sonra özellikle 1970'li yıllarda dünya için önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bu yıllarda üçüncü demokratikleşme dalgası¹ olarak adlandırılan demokratikleşme hareketi, 1980'lerde Latin Amerika'ya, 1990'larda Orta ve Doğu Avrupa'ya, ardından da Asya ve Afrika'ya yayılmıştır. Bu coğrafyalarda demokrasiyi benimseyen kimi ülkeler demokrasilerini güçlendirmeye çalışmış, kimi ülkeler de demokratikleşme dalgalarından geri dönüşler yaşamıştır. Ancak demokrasi yüzyılı olarak adlandırılan 20. yüzyılın dünyanın gündemini, kapitalizm-komünizm karşılaştırmasından demokratikleşme ve demokrasi açığı tartışmalarına dönüştürdüğü bir gerçektir.²

Demokrasi, yönetenlerin yaptıklarından dolayı seçilmişler ve vatandaşlar tarafından kamusal alanda sorumlu tutuldukları bir yönetim biçimidir.³ Vatandaşların haklarının garanti altına alındığı bu yönetim biçiminde siyasal, hukuki ve sosyal birtakım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. İlk olarak siyasal elitlerin güç ve etkilerinin kurumlarla güvence altına alınması; ikinci olarak yargının bağımsız olması ve son olarak vatandaşların düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, din özgürlüğü gibi çeşitli özgürlüklerinin tesis edilmiş olması gerekmektedir.⁴

¹ Samuel P. Huntington, **The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century**, USA, University of Oklahoma Press, 1993, s. 3.

² Wolfgang Merkel, "Embedded and Defective Democracies", **Democratization**, Cilt 11, No 5, 2004, s. 34.

³ Philippe Schmitter ve Terry Lynn Karl, "Demokrasi Nedir, Ne Değildir", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 68.

⁴ Juan L. Linz ve Alfred Stepan, **Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, ABD**, The Johns Hopkins University Press, 1996, s.11.

Demokratikleşme, demokrasiye geçiş ve demokrasinin güçlenmesi süreçleri ile sağlanmaktadır. Bu süreçler dünyanın farklı coğrafyalarında farklı sonuçlar doğurmaktadır. Bazı ülkelerin demokratikleşme süreçlerine dış aktörler daha fazla katkı sağlamaktadır.⁵ Örneğin, Güney Avrupa ülkelerinin demokratikleşme süreçleri Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmaları sebebiyle daha kolay ilerlemiş ve bu süreçte sivil toplumları güçlenmiştir.⁶

Demokrasinin güçlenmesi süreci, demokrasiye geçiş sürecine göre daha uzun bir zaman dilimini ifade etmektedir. Demokratik rejimin meşruiyetinin sağlanmaya çalışıldığı bu süreçte politik aktörler sürecin özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak elit ve kitlelerden, otoriter yaklaşımları desteklemek yerine anayasal sistemin meşruiyeti konusunda fikir birliği sergilemeleri beklenmektedir. Çalışmada Diamond'un demokrasinin güçlenmesi sürecine ilişkin yaptığı tanım benimsenmektedir. Buna göre demokrasinin güçlenmesi için öncelikle üç politik kurumun güçlenmesi gerekmektedir. Bu üç politik kurum, devlet yönetimi (bürokrasi), demokratik temsil kurumları (siyasi partiler, yasama, seçim sistemi) ve yargıdır (anayasalcılık ve hukukun üstünlüğünün korunması). Bir ülkenin demokratikleşmesi kurumsal, politik ve davranışsal değişimler ile mümkün olmaktadır. Bu değişimlerden bazıları, devletin güçlendirilmesi, ekonomik yapıların liberalleşmesi, temel özgürlüklerin devamlılığının sağlanması, sosyal ve politik düzenin güvence altına alınması, hesap verme sorumluluğu, hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi ve rüşvetin engellenmesidir.⁷ Politik kurumlar güçlendiği takdirde sivil toplum da demokrasiye katkı sağlayabilmektedir. Sivil toplumun bu sürece katkı sağlaması için sadece örgütlenme özgürlüğü yeterli olmamaktadır. Sivil toplum demokrasiyi örgütlenme özgürlüğünü destekleyen başka özgürlüklerle (ifade özgürlüğü, dini özgürlükler gibi) güçlendirmektedir. Dolayısıyla bir ülkedeki örgütlü hayat ile demokrasi arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.⁸

Demokrasiye geçiş sürecinde temel olarak yasal, politik ve kurumsal değişikliklerin gerçekleşmesi gerekirken, demokrasinin güçlenmesi için başka aktörlerin de bu sürece destek vermesi gerekmektedir. Diamond,

⁵ Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen, **Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives**, New York, Routledge, 1994, s. 4.

⁶ Philippe C. Schmitter, "Civil Society: East and West," Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating Third Wave Democracies: Themes and Perspectives**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997, s. 250.

⁷ Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating the Third Wave Democracies. Themes and Perspectives**, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1997, s.Xxix.

⁸ Stijn Smismans (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, USA, UK, Edward Elgar, 2006, s. 3.

Plattner, Chu ve Tien'e göre demokrasinin güçlenmesi üç alanda gerçekleşmektedir: Politik kurumlar ve kurumsal düzen, sivil-asker ilişkileri, sivil toplum. "Politik kurumlar ve kurumsal düzen" alanında devlet, temel aktör olarak göze çarpmaktadır. Çünkü devlet, düzeni sağlamakta, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmakta, ekonomik alışverişi kolaylaştırmakta, ulusal sınırları korumakta ve bu faaliyetleri sürdürebilmek için vergi politikası uygulamaktadır.⁹ Bu alandaki zayıflık demokratikleşme sürecinin de kırılğan olmasını beraberinde getirecektir. Demokrasinin işler hale gelmesi için yöneticilerin liderlik edecek kadar güçlü olmaları, ancak iktidarlarını mutlak hale getirmemeleri gerekmektedir. Bu ortamda yasama organları ve yargı, yürütmenin gücünü sınırlayabilecek ve hukuk devletine bağlı olarak hareket edecektir.¹⁰ "Sivil-asker ilişkileri" bağlamında demokratik ülkelerde askerinin sivil yönetime müdahale etmediği görülmektedir. Demokratik yönetimlerde kararlar siyasi elitler tarafından alınsa da, demokrasi için baskı oluşturan bir diğer önemli öge de "sivil toplum" olmuştur. Sivil toplum, demokratik bir ortamda temel işlevlerini yerine getirebilmekte; demokrasi de sivil toplumun varlığı ile katılımcı bir özellik kazanmaktadır. Sivil toplumun bulunduğu ve güçlü olduğu toplumlarda demokratikleşme süreci daha sağlam temellere otururken sivil toplumun bulunmadığı veya devlet müdahalelerine açık olduğu toplumlarda demokratikleşme hareketleri zamanla otoriter bir yapıya dönüşmektedir.¹¹

Bu çalışmada demokrasinin güçlenmesi sürecinde sivil toplumun katkısı incelenmekte ve AB'nin dış aktör olarak bu sürece nasıl etki ettiği ortaya koyulmaktadır. Çalışma yukarıda açıklanan Diamond, Plattner, Chu ve Tien'in demokrasinin güçlenmesi sürecine katkı sağlayan üç faktörden biri olan sivil toplum perspektifine yer verirken, bu süreçte etkili olan bir dış aktörün -AB'nin- rolüne de açıklık getirmektedir. Sivil toplumun demokrasinin güçlenmesi sürecine katkısını değerlendirebilmek için sadece sivil toplum örgütlerini (STÖ) incelemek yeterli olmayacaktır. Çalışmanın bu noktadaki kısıtı, sivil toplumun çok geniş bir alanı kapsamaması sebebiyle değerlendirmelerin STÖ'ler özelinde yapılmasıdır. Dolayısıyla örgütlü

⁹ Larry Diamond, "In Search of Consolidation", Larry Diamond, March F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges**, London, Johns Hopkins University Press, 1997, s. Xxix.

¹⁰ Peter Hakim ve Abraham F. Lowenthal, "Latin Amerika'nın Kırılğan Demokrasileri", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.) **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 367.

¹¹ Ali Rıza Abay, "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", Üçüncü Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, 24-26.11.2004, <<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf>>, s. 275.

toplumun genel anlamda değerlendirilmesi gerçek sonucu verebilecektir. Bu çalışmada ise STÖ'ler örneğinde sivil toplumun demokrasinin güçlenmesi sürecine katkısının tartışılması ile genel resme bir ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Sivil Toplumun Demokrasinin Güçlenmesi Sürecine Katkısı

Sivil toplum, devlet ya da merkezi gücün müdahalesinden bağımsız olarak gönüllü bir şekilde bir araya gelmiş vatandaşlardan oluşmaktadır.¹² Çıkarlarını, tercihlerini ve fikirlerini ifade etmeyi amaçlayan sivil toplum, bilgi alışverişinde bulunmayı, ortak amaçlara ulaşmayı, taleplerini devlete iletmeyi, devletin yapı ve işleyişinin gelişmesini ilke edinmiştir.¹³ Sivil toplum, toplumsal hareketler (kadın hareketi, dini gruplar ve entelektüel örgütler gibi) ve tüm toplumsal kesimleri temsil eden sivil dernekleri (sendikalar, işadamları örgütleri, gazeteci ve avukat örgütlenmeleri gibi), dolayısıyla tüm STÖ'leri kapsamakta; devlet ve vatandaşlar arasındaki çatışmaların çözülmesinde, dolayısıyla demokrasinin güçlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.¹⁴

Bu çalışmada sivil toplum-demokrasinin güçlenmesi ilişkisine yönelik olarak çeşitli yazarlarca saptanmış olan kriterler bir arada değerlendirilmiş; kriterlerin ortak noktaları göz önünde bulundurularak sivil toplumun demokrasinin güçlenmesine katkısı bağlamında makro düzeyde gerekli olan şu maddelere ulaşılmıştır: örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma, kamu bilincini arttırma, devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama, dışlanmış grupların haklarını koruma.

Örgüt İçi Demokrasi ve Demokratik Değerleri Koruma

Örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma, sivil toplumun demokratikleşmeye katkı sağlamasına ilişkin öne sürülen koşullardan öncelikli olanıdır. Bu koşula Anheier, Carlson, Heinrich ve Naidoo'nun çalışmasında yer verilmiştir. Sivil toplum aşırı ideolojik ve antidemokratik faaliyetlere yer vermemeli; güçlü, bağımsız ve demokratik olmalı; sivil bir şekilde ve hukuka uygun hareket etmeli; demokratik siyasal otoriteyi yıkıcı

¹² Ersin Kalaycıoğlu, "Civic Culture in 'Secular' Turkey", The Institute of Ismaili Studies, 2001, www.iis.ac.uk/research/sem_con_lec/sem_00/kalaycioglu.htm

¹³ Larry Diamond, "Civil Society and the Development of Democracy", **Estudio Working Paper**, Sayı: 101, 1997, http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1997_101.pdf, s.6.

¹⁴ Schmitter ve Karl, s.67; Linz ve Stepan, s.7.

faaliyetlerde bulunmamalıdır.¹⁵ Günümüzde sivil kategorisinde değerlendirebileceğimiz mafya, gerilla hareketleri, bazı etnik gruplar ve radikal dini örgütler gibi pek çok unsur demokrasiye zarar vermektedir.¹⁶

STÖ'lerin demokratikleşmeye katkıda bulunmaları için öncelikle kendi karar alma süreçlerinin şeffaf olması, üyelerin seçiminde herhangi bir ayrımcılığın güdülmemesi, başkanlık adaylarının demokratik bir süreçten geçerek seçilmeleri gerekmektedir. STÖ'ler kendi içindeki sorunları demokratik yollardan çözüme konusunda da başarılı olmalıdır. Bazı STÖ'lerin devletten herhangi bir beklentisi olmadan ve devlete baskı uygulamadan sorunları çözebildiği görülmektedir. Ancak dünyadaki çeşitli örneklere baktığımızda demokrasiyi güçlendirme gücü olan STÖ'lerin her alanda demokratik davranmadıkları ortaya çıkmaktadır. Greenpeace'in hiyerarşik bir yapıya sahip olması buna örnek olarak gösterilmektedir.¹⁷

Kamu Bilincini Arttırma

Güçlü bir sivil toplum, bilgiyi vatandaşa ulaştırmaya, kolektif faydanın sağlanmasına, çıkar ve değerlerin korunmasına hizmet etmektedir. Sivil toplumun bilgiyi aktarma özelliği yönetimin külfetini azaltmakta; vatandaşı bilgilendirme sorumluluğu sivil toplumla paylaşılmaktadır.¹⁸

Anheier, Carlson, Heinrich ve Naidoo, sivil toplumun demokratik açıklar hakkında bilgilendirici çalışmalar yaparak kamu bilincinin artmasına öncülük ettiğini savunmaktadır.¹⁹ Scholte, sivil toplumun bu sürece araştırma raporları, kitapçıklar, basın bildirileri ve konferanslar aracılığıyla katkı sağladığını belirtmiştir.²⁰ Sivil toplumun bilgi aktarma yoluyla demokrasiye katkı sağladığını savunan yazarlardan bir diğeri de Diamond'dır. Yazar, sivil toplumun eğitim seminerleri aracılığıyla vatandaşları insan hakları ve

¹⁵ Jeff Haynes, **Democracy and Civil Society in the Third World. Politics and New Political Movements**, Polity Press, Cambridge, Oxford, Madlen, Blackwell Publishers, 1997, s. 18; Hans-Jürgen Puhle, "Democratic Consolidation and Defective Democracies", **Estudio Working Paper**, No 47, 2005, <www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/papers.htm>, s. 10; Opt. cit. P. C. Schmitter, 1997, s. 240.

¹⁶ Thomas Carothers, **Aiding Democracy Abroad. The Learning Curve**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1999, s. 209.

¹⁷ Opt. cit. J. S. Dryzek, 1996, s. 481, 482.

¹⁸ Opt. cit. P. C. Schmitter, 1997, s. 246.

¹⁹ Helmut K. Anheier, Lisa Carlson, Volkhart Finn Heinrich ve Kumi Naidoo, "The Civil Society Diamond: A Primer", **Civics Occasional Paper Series**, Cilt 1, No 2, 2001, ss. 6, 10.

²⁰ Jan Aart Scholte, "Civil Society and Democracy in Global Governance", **Global Governance**, Cilt 8, 2002, ss. 293, 294.

katılımcı demokrasi gibi konularda bilinçlendirdiğini belirtmiştir. STÖ'ler hükümetlerin politikalarını inceleyerek gücün kötüye kullanımının olup olmadığını değerlendirme gücüne sahip olup alınan kararların olası sonuçlarını göz önünde bulundurabilmektedir.²¹ Sivil toplumun bu özellikleri onun sadece devleti kontrol eden, izleyen ve eleştiren bir güç olmadığını; demokratik norm ve değerler üzerinden devleti yeniden inşa eden bir unsur da olduğunu göstermektedir.

Devlet ve Toplum Arasında Arabulucu Rol Oynama

Sivil toplum, devletten bağımsız bir şekilde yöneticilerin keyfi hareketlerini denetlerken temsil ettiği vatandaşların beklentilerini ve tercihlerini kamuoyuna duyurmaktadır. Bu özellikleri nedeniyle sivil toplum, Schmitter ve Karl'ın da belirttiği gibi, devlet ve toplum arasındaki uyumsuzlukları çözmeye yardımcı olan, üyelerinin davranışlarını devletin yaptırım gücü olmaksızın kontrol eden bir ara tabakadır.²²

Sivil toplum devletle ilişki içindedir, ancak demokrasiye hizmet etmesi için devletin gücünden faydalanma ve pay alma çabasının olmaması gerekmektedir.²³ Cohen ve Arato, STÖ'lerin siyasi örgütlenmelerden ayrılan yönünün hedeflerini tarafsız bir şekilde belirlemesi ve bu hedeflerin peşinden gitmesi olduğunu belirtmiştir.²⁴ Ulusal alanda vatandaşların seçim dönemleri arasında, çıkar grupları, dernekler ve sosyal hareketler gibi örgütlenmelerle kamu politikasını etkileyebildikleri görülmektedir.²⁵ Ancak son yirmi yılda STÖ'lerin bu ayrımı bulanıklaştırdığı bir gerçektir. Fioramonti, Doğu Avrupa'nın demokratikleşme sürecinde STÖ'lerin muhalif güçleri desteklediğine ve onların iktidara gelmeleri ile demokrasiye geçişi kolaylaştırdıklarına dikkat çekmiştir. Söz konusu STÖ'lerin destekleri bu güçler iktidardayken de devam etmiştir. Benzer gelişmeler Güney Afrika'da da yaşanmıştır.²⁶ Ekonomik ve toplumsal destekler, STÖ'lerin karar alma ve uygulamalarında etkili olmaktadır. Uluslararası yardım kuruluşları, gelişmekte olan ülkelerdeki STÖ'lere destek vererek sivil toplumun bağımsız bir şekilde hareket etmesini engellemektedir.²⁷ Bu tür sivil toplumun arabulucu rolünü bozucu uygulamalar, sivil toplumun demokratikleşmeye katkı sağlamasını güçleştirmektedir.

²¹ Opt. cit. L. Diamond, 1999, ss. 243, 247.

²² Opt. cit. P. Schmitter ve T. L. Karl, 1995, s. 71.

²³ Opt. cit. J. S. Dryzek, 1996, s. 481.

²⁴ Opt. cit. J. L. Cohen ve A. Arato, 1992, s. 53.

²⁵ Opt. cit. P. Schmitter ve T. L. Karl, 1995, s. 71.

²⁶ Opt. cit. L. Fioramonti, 2005, s. 69.

²⁷ Opt. cit. T. Carothers, 1999, s. 221.

Dışlanmış Grupların Haklarını Koruma

Sivil toplum siyasi partilerin ötesinde çıkarların temsil edilmesi, duyurulması ve bir çatı altında toplanması için çeşitli kanallar oluşturarak demokrasiye hizmet etmektedir. Diamond'a göre, sivil toplum sadece toplumun katılımını, demokratik vatandaşların siyasal etkinliklerini ve yeteneklerini arttırmamakta; aynı zamanda çıkarların bir araya getirilmesi ve toplumda özellikle kadınlar, dini gruplar, etnik azınlıklar gibi yeterince temsil edilemeyen, iktidara gelmesi güç olan ya da geleneksel olarak dışlanan grupların temsil edilmesi için pek çok kanal oluşturmaktadır.²⁸ STÖ'ler hem toplumun farklı kesimlerinin eğitiminde hem de bu kesimlerin seslerinin duyurulmasında rol oynayan önemli araçlardır. Bu nedenle siyasi aktörler siyasi krizlerle mücadele sürecinde STÖ'lere başvurarak sorunların çözüme kavuşturulmasını sağlayabilmektedirler. Sonuç olarak, demokrasi sadece çoğunluğun temsil edildiği bir yönetim biçimi değildir.

Demokrasinin Güçlenmesinde Dış Etki: AB

Demokrasinin güçlenmesi, son yirmi yılda, uluslararası politika çalışmalarında dünyadaki çeşitli örneklere dayalı olarak incelenen konulardan bir tanesi haline gelmiştir. Bir ülkenin demokratikleşmesi ulusal dinamiklerin itici gücüyle gerçekleşmektedir. Ancak ülkeler, aynı zamanda dış faktörlerin/uluslararası ortamın da etki alanı içindedir. ABD ve Batı Avrupa devletleri gibi aktörler farklı ülkelerin demokratikleşmelerine önemli katkılarda bulunmuştur. Demokratikleşme sürecini etkileyen dış dinamikler arasında özellikle uluslararası antlaşmalar, diplomasi, ekonomik teşvikler/dış yardımlar ve desteklenen STÖ faaliyetleri yer almaktadır.²⁹

Dış aktörlerin demokrasiyi güçlendirmesi, literatürde özellikle 1990'lı yıllardan itibaren incelenmektedir. Literatürde bu konu üzerine yapılan ilk çalışmaların ABD'nin demokrasiye katkısı üzerine olduğunu görmekteyiz.³⁰ AB ise özellikle 21. yüzyıl dış politikası bağlamında demokrasi katkısına önem vermeye başlamıştır. AB'nin bu yaklaşımı Pridham, Huntington,

²⁸ Opt. cit. L. Diamond, 1999, s. 243.

²⁹ Laurence Whitehead, "International Aspects of Democratization", G. O'Donnell, P.C. Schmitter ve L. Whitehead (der.), **Transitions from Authoritarian Rule - Comparative Perspectives**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1986, s. 19.

³⁰ Peter Trubowitz, **Defining the National Interest: Conflict and Change in American Foreign Policy**, Chicago, University of Chicago Press, 1998; Michael Cox, G. John Ikenberry, Takashi Inoguchi, **American Democracy Promotion. Impulses, Strategies and Impacts**, Oxford, Oxford University Press, 2000; Theo Farrell, "America's Misguided Mission", *International Affairs*, Cilt 76, No 3, 2000; William Robinson, "Pushing Polyarchy: The US-Cuba Case and The Third World", *Third World Quarterly*, Cilt: 16, No 4, 1995.

Youngs, Schimmelfennig ve Scholtz, Hyde-Price, Barbe ve Johansson-Nogues, Wetzels ve Orbie'nin çalışmalarında incelenmiştir. Wetzels ve Orbie AB'nin demokrasi katkısını genel hatlarıyla incelerken Huntington, AB'nin üye ve çevre ülkelere; Pridham, Youngs ve Hyde-Price üye ve aday ülkelere; Schimmelfennig ve Scholtz ile Barbe ve Johansson-Nogues ise AB'nin komşu ülkelere demokrasi katkısını incelemiştir.³¹

AB'nin demokrasiyi güçlendirme etkisi, ABD'nin izlediği politikadan demokrasi katkısı, siyasi koşulluluklar, söylemler, yapısal ekonomik reformlar, yönetim girişimleri ve demokrasi potansiyelinin değerlendirilmesi bakımından farklılık arz etmektedir.³² Özellikle AB üyeliği ve adaylık statüsü, ülkelerin hızlı bir şekilde demokratikleşmelerine hizmet etmektedir.³³ Bölgesel dış etkinin bir ülkedeki siyasi gelişmelere etki edebildiğine özellikle Güney Avrupa ve daha sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde tanık olmaktadır. Avrupa Topluluğu (AT) bünyesindeki ulusal hükümetler İspanya ve Portekiz'de, daha sonra Yunanistan'da demokratik kurumların ortaya çıkmasını teşvik etmiş; bu ülkelerin üyelik statüsünü kazanmalarını sağlayarak demokratikleşmelerine katkıda bulunmuştur.³⁴ Güney Avrupa ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB ile yakın ilişki içinde olmaları bu ülkelerin demokratikleşme süreçlerinin birbirine benzemesini de beraberinde getirmiştir.³⁵ Söz konusu ülkelerin bölgelerindeki diğer ülkelerle de yakın ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler yürütmeye devam ettiğine tanık olmaktadır. AB'nin demokratikleşme vurgusuna genişleme politikasının yanı sıra Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve Avrupa Komşuluk Politikasında da rastlamaktayız. Ancak bu vurgunun 2005 yılında revize edilen Avrupa Komşuluk Politikası ile azaldığını görmekteyiz. Normatif değerlere atıf yapan AB söz konusu bölgelerdeki ülkelerle daha

³¹ Opt. cit. G. Pridham, 1994; Opt. cit. S. P. Huntington, 1996; Richard Youngs, "Democracy Promotion: The Case of European Union Strategy", **Center for European Policy Studies Working Document**, No 167, 2001, <<http://ceps.be>>; Richard Youngs, **The European Union and the Promotion of Democracy**, USA, Oxford University Press, 2002; Richard Youngs, "Is European Democracy Promotion on the Wane?", **Center for European Policy Studies Working Document**, No 292, 2008, <<http://www.ceps.eu/>>; Frank Schimmelfennig, Hanno Scholtz, "EU Democracy Promotion in the European Neighborhood, Political Conditionality, Economic Development and Transnational Exchange", **European Union Politics**, Cilt 9, No 2, 2008; Adrian Hyde-Price, "A 'Tragic Actor'? A Realist Perspective of Ethical Power Europe", **International Affairs**, Cilt 84, No 1, 2008; Esther Barbé ve Elisabeth Johansson-Nogués, "The EU as a Modest 'Force for Good': The European Neighbourhood Policy", **International Affairs**, Cilt 84, No 1, 2008.

³² Opt. cit. R. Youngs, 2008, s. 3.

³³ Opt. cit. S. P. Huntington, 1996, s. 86.

³⁴ Samuel P. Huntington, "Will More Countries Become Democratic?", **Political Science Quarterly**, Cilt 99, No 2, 1984, ss. 206, 207.

³⁵ Opt. cit. G. Pridham, 1994, s.15; Wetzels ve Orbie, s. 583.

çok ticaret ve enerji işbirliklerine ağırlık vermekte; 2010 yılında başlayan Orta Doğu halk hareketlerine özellikle ilk aşamada kayıtsız kalmaktadır.³⁶

AB etkisinde kalan bir başka ülke de Türkiye'dir. Bu etkinin, Türkiye aday ülke olmadan önce de var olması ve aday olduktan sonra artarak devam etmesi, ülke demokrasisine önemli katkılar sağlamıştır. Huntington, bu katkıyı "1987 yılında Türkiye'nin AT'ye başvurması ve sonrasındaki süreç Türk demokrasisinin istikrarına hizmet etmiştir" sözleriyle ifade etmiştir.³⁷ Yazar, uygulamada, tek bir istisna ile hiçbir Müslüman ülkenin uzun bir süre tam demokratik bir siyasal sistemi sürdüremediğini, bu istisnanın da Türkiye olduğunu vurgulamıştır.³⁸ Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de demokrasinin AB etkisi ile güçlendiğini savunan Huntington, AB ve ABD'nin aşağıdaki ülkeleri demokratikleşme yönünde teşvik etmeye devam edeceğini iddia etmiştir.

Tablo 1: Üçüncü Dalga Ülkelerinde Dış Ortam ve Demokrasiin Güçlenmesi

Demokrasiin Güçlenmesi için Dış Ortam	Ülkeler
Olağanüstü elverişli	Doğu Almanya*, İspanya, Portekiz, Yunanistan
Çok elverişli	Çekoslovakya**, Macaristan, Polonya, Türkiye, Filipinler, Guetamala, El Salvador, Honduras, Nikaragua, Grenada, Bolivya
Elverişli	Peru, Ekvador, Uruguay, Kore, Şili
Tarafsız/elverişsiz	Arjantin, Brezilya, Hindistan, Nijerya, Sudan, Romanya, Bulgaristan, Moğolistan

Kaynak: Huntington, 1996, s.268.

(*: Doğu Almanya, Doğu ve Batı Almanya'nın 3 Ekim 1990'da resmen birleşmesi ile yıkılmıştır.

** : Çekoslovakya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1993 yılında Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olmak üzere ikiye ayrılmıştır.)

Doğu Avrupa, Sovyet etkisinden kurtulduktan sonra küresel pazarlara açık hale gelmiş; bu ortam dış aktörlerin demokratikleştirme etkilerini de

³⁶ Ingeborg Tömmel, "The New Neighbourhood Policy of the EU: An Appropriate Response to the Arab Spring?" **Democracy and Security**, Cilt. 9, No. 19, 2013, s. 20, 23.

³⁷ Opt. cit. S. P. Huntington, 1996, s. 145.

³⁸ Samuel P. Huntington, "Demokrasiin Üçüncü Dalgası", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), **Demokrasiin Küresel Yükselişi**, Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995, s. 33, 46.

beraberinde getirmiştir.³⁹ Esasen Doğu Avrupa ülkelerinin demokratikleşme süreçlerinde bu ülkelerin Batı Avrupa'ya olan coğrafi yakınlığı da önemli bir rol oynamıştır. Batı Avrupa, Doğu Avrupa üzerinde politik, ekonomik ve kültürel alanlarda güçlü ve ikna edici bir etkiye sahip olmuştur. Bölge, özellikle hukukun üstünlüğü, devlet yetkisinin sınırlandırılması, insan hakları gibi konularda Doğu Avrupa için imrenilen bir politik model olmuştur.⁴⁰ Literatürde AB ve Batı Avrupa'nın, Doğu Avrupa'daki demokratikleşme ve ekonomik reform süreçlerini iki şekilde desteklediği ifade edilmektedir. Birincisi, siyasi destek ve önerilerdir, ki bu kapsamda siyasi partiler, kiliseler, sendikalar, çevre ve insan hakları örgütlerini kapsayan sivil toplum alanında uluslararası ve ulus ötesi işbirlikleri oluşturulmaktadır. AB ulusal alandaki kurumlar, seçim sistemleri, anayasal düzenlemeler ve parti örgütlenmeleri hakkında önerilerde bulunmaktadır. Yine Birlik insan haklarına ilişkin yasal düzenleme ve uygulamalara, seçim süreçlerinin demokratikleşmesine katkıda bulunmaktadır. İkinci yöntem ise ekonomik yardımlar ve işbirliğidir. Bu kapsamda ticari anlaşmalar, dış yatırımlar, mali destek, gümrük ve tarifelerin indirilmesi gibi konular yer almaktadır.⁴¹

AB'nin aday ülkeler üzerinde demokrasiyi güçlendirme etkisi, Birlik statüsünün kazanılmasının ardından daha da pekişmiştir. 1992 yılında Maastricht Antlaşması'nın imzalanması ile Avrupa entegrasyonunun ekonomik bir örgütten siyasi bir birliğe dönüşmesi, demokratikleşme konularının öneminin artmasını beraberinde getirmiştir.⁴² Kopenhag kriterleri ile demokratikleşmenin önkoşulları belirlenmiştir. Ancak Birlik, devletler üzerinde doğrudan bir kontrol mekanizması kurmamış, dünyadaki diğer aktörleri etkisi altına almak gibi özel bir politika izlememiştir. Kubicek'e göre AB'nin bu özelliği dış aktörlerin koşulluluk, yaklaşma, kontrol ve yayılma⁴³ araçlarıyla demokratikleşme etkisi yaratmasına tezat düşmektedir. Yazar, AB'nin bu noktada sadece koşulluluk ve yaklaşma

³⁹ Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen (der.), **Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives**, London, New York, Routledge, 1994, s. 197.

⁴⁰ Adrian Hyde-Price, "Democratization in Eastern Europe. The External Dimension", Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen (der.), **Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives**, London, New York, Routledge, 1994, s. 225.

⁴¹ Ibid., s. 226.

⁴² İhsan Dağı, "İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut", Atilla Eralp (der.), **Türkiye ve Avrupa (Batılılaşma Kalkınma Demokrasi)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 121.

⁴³ Kubicek çalışmasında bu terimleri "conditionality, convergence, control, contagion" şeklinde ifade etmiştir. Bknz. Paul Kubicek, **European Union and Democratization**, London, New York, Routledge, 2003, s. 7.

araçlarını kullandığını iddia etmektedir.⁴⁴ *Koşulluluk aracı*, bir ülkenin demokratik ilkeleri uygulaması halinde siyasi destek ve ekonomik yardımlar almasını ve ilgili uluslararası örgüte üye olmasını sağlamaktadır. *Yaklaşma aracı* ise demokratik ülkelerin geçiş sürecindeki rejimleri etkilemesi ve desteklemesi ile demokratik devletlerin sayısının artmasını sağlamaktadır.⁴⁵ Spurga'nın Litvanya'daki değişimi anlatan çalışması, Kubicek'in AB'nin bir dış aktör olarak sadece koşulluluk ve yaklaşma kriterlerini kullandığını destekler niteliktedir. Bu çalışmaya göre AB, sosyal öğrenme, düşünce ve deneyimlerin paylaşılmasını teşvik ederek Litvanya demokrasisinin güçlenmesinde ve sivil toplumunun dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yazar, Baltık ülkelerindeki sivil toplumun dönüşümünde dört mekanizmanın etkili olduğunu; bunların, demokrasi ve hukukun üstünlüğü (siyasi kriterler), reform süreci ve müktesebata uyum, AB'nin demokrasiye katkı programları ve doğrudan yardımları, ve uluslararası ortamda ve AB düzeyinde çıkarların temsili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Iankova, Parau ve Salgado da Spurga'nın öne sürdüğü mekanizmalara benzer mekanizmalardan bahsetmektedir.⁴⁷ Görüldüğü üzere AB'nin temel amacı bir taraftan mali destek sağlamak, diğer taraftan ilgili ülkenin insan hakları, demokrasi ve hukuk gibi alanlarda Avrupa normlarına uyum sağlamasını olanaklı kılmaktır.

AB'nin kendi içinde demokrasi açığı tartışmaları devam etse de Birlik uyguladığı politikalarla üye ve aday ülkelerdeki sivil toplumun bir değişim sürecinden geçmesine destek vermektedir.

Demokrasinin Güçlenmesi, Sivil Toplum ve AB

1990'lı yıllarda Avrupa'da sivil toplumun AB karar alma süreçlerinde daha fazla rol oynaması gerektiği, böylece üye ve aday ülkelerde sivil toplumun Avrupalılaşmasının başarıya ulaşacağı kanaati oluşmuştur. Birlik, sivil toplum vurgusunu arttırmaya başlamıştır.⁴⁸ 1992 yılında Komisyon

⁴⁴ Ibid., s. 7.

⁴⁵ Opt. cit. G. Pridham, 1994, s. 17.

⁴⁶ Opt. cit. Spurga, 2007, s. 59.

⁴⁷ Elena A. Iankova, **Business, Government, and EU Accession Strategic Partnership and Conflict**, United Kingdom, Lexington Books, 2009; Christina Elena Parau, "Impaling Dracula: How EU Accession Empowered Civil Society in Romania", **West European Politics**, Cilt 32, No 1, 2009; Rosa Sanchez-Salgado, "Giving a European Dimension to Civil Society Organisations", **Workshop on the Institutional Shaping of EU-Society Relationships**, Connecting Excellence on European Governance (CONNEX), Mannheim, 2005,

<<http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/index.php?id=478>>

⁴⁸ Alex Warleigh, "Civil Society and Legitimate Governance in a Flexible Europe: Critical Deliberativism as a Way Forward", Stijn Smismans (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, Britain, Edward Elgar Publishing, 2006, s. 69.

tarafından yayınlanan “Komisyon ve Özel Çıkar Grupları Arasında Açık ve Yapılandırılmış Bir Diyalog” isimli belge, 1997 yılında Komisyon tarafından yayınlanan “Avrupa’daki Gönüllü Örgütlerin ve Vakıfların Rollerinin Arttırılması” isimli tebliğ, 2000 yılında Komisyon tarafından yayınlanan “Komisyon ve Sivil Toplum Örgütleri: Daha Güçlü Bir Ortaklığın İnşası” isimli tartışma metni, 2001 yılında yine Komisyon tarafından yayınlanan “Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap”, bu gelişmeyi kanıtlayan belgeler olmuştur. Aşağıdaki tabloda Ketola’nın derlemiş olduğu bilgiler temel alınarak AB belgelerinde sivil toplum ile ilgili hangi ifadelerin kullanıldığı ve bu ifadelerin ne anlama geldiği açıklanmıştır.

Tablo 2: AB’nin Belgelerinde ‘Sivil Toplum’

AB’nin Yayınladığı Sivil Toplum Temalı Belgeler	AB Belgelerindeki İfadeler	İfadelerin Okunması
1992 tarihli belge	“Çıkar grupları ile diyalog içinde olmak ve şeffaflık ilkesini korumak, AB karar alma sürecini daha demokratik hale getirecektir”.	Sivil toplum yerine ‘çıkar grubu’ vurgusu
1997 tarihli belge	“Gönüllü örgütler ve vakıflar yeni iş alanlarının yaratılmasında, aktif vatandaşlığın inşasında ve demokrasinin güçlenmesinde önemli roller oynamaktadır”.	STÖ’lerin ilk defa kar amacı güden örgütlerden ayrı olarak değerlendirilmesi
2000 tarihli belge	“STÖ’ler ile AB kurumları arasında daha sıkı bağların oluşturulmasına gereksinim duyulmaktadır. Katılımcı demokrasiyi güçlendiren sivil toplum, Avrupa entegrasyonuna da katkı sağlayacaktır”.	Sivil toplumun demokrasinin güçlenmesi sürecindeki öneminin AB tarafından benimsenmesi
2001 tarihli belge	“Aday ülkelerde sivil toplumun gelişimi önemlidir. Bu süreç ilgili ülkelerin AB’ye katılımına katkı sağlayacaktır”.	Sivil toplumun gelişiminin aday ülkelerin üyeliğine hizmet edecek bir araç haline gelmesi

Kaynak: Bu tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu belgeleri bir arada değerlendirdiğimizde AB’nin sivil toplum anlayışının çıkar grupları gibi dar bir tanımdan çıkıp daha kapsayıcı olan STÖ’lere yöneldiğini görmekteyiz.⁴⁹ Yine bu belgeler bize AB’nin demokrasiyi son yıllarda farklı formlarda güçlendirmeye başladığını

⁴⁹ Markus Ketola, **Europeanisation and Civil Society. The Early Impact of EU Pre-Accession Policies on Turkish NGOs**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London, London School of Economics, 2011, ss. 68-72.

göstermektedir. AB'deki demokrasi açığının sadece Avrupa Parlamentosu'nun rolünün güçlendirilmesi ile mümkün olamayacağı 1990'lı yıllardan bu yana literatürde tartışılmaktadır.⁵⁰ Dahl, 1999 yılında yayınlanan çalışmasında AB'nin hükümetlerin kontrolünde olması sebebiyle demokratik bir örgüt olarak nitelenemeyeceğini belirtmiştir.⁵¹ Ancak Birlik önceleri demokratik devletin işleyişi, hukukun üstünlüğü ve bunun kurumsal temelini güçlendirilmesi üzerine odaklanırken, bugün demokratik kültürün 'aşağıdan yukarıya' doğru güçlenmesine odaklanmaktadır. Sivil toplum da bu yeni odak noktasında önemli bir yerde durmaktadır. Bu anlayışa göre sadece devlet elitleri ve yüksek diplomasi ile demokrasiye katkı sağlanamayacak, demokrasi ancak sivil toplumun da devreye girmesi ile güçlendirilebilecektir.⁵²

Özellikle Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Ekonomik ve Sosyal Komite, Birlik'in demokrasi açığının kapatılması için karar alma süreçlerine sivil toplumun da katılması gerektiğini her fırsatta ifade etmektedir. Avrupa Komisyonu Avrupa'yı halka daha yakın bir hale getirmeyi amaçlamakta; bu nedenle ulusal STÖ'lere ulaşmakta ve sektörel politikaların oluşturulması ve uygulanmasında STÖ'lerin rol oynamasını teşvik etmektedir. 2001 yılında Komisyon tarafından yayınlanan "Avrupa Yönetişimi Üzerine Beyaz Kitap" isimli belge ile Avrupa yönetişiminin geliştirilmesi amaçlanmış; üye ülkeler bu girişimi taslak anayasa çalışmalarında da sürdürmüştür. Bu aşamada Avrupa sivil toplumunun güçlendirilmesi ve AB politikalarına dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu belge ile birlikte "örgütlü çıkarlar" söylemi yerine "sivil toplum aktörleri" söylemi kullanılmaya başlamıştır.⁵³ Bu durum Komisyon'un sivil toplumu artık daha kapsayıcı ve çoğunlukçu bir şekilde tanımladığını göstermektedir. Tüm hükümet dışı örgütler, vatandaşlar ve hatta piyasadaki

⁵⁰ Paul Magnette, "Democracy in the European Union: Why and How to Combine Representation and Participation" Stijn Sminsmans (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, Edward Elgar Publishing, Britain, 2006, s. 24.

⁵¹ Robert Dahl, "Can International Organizations be Democratic? A Skeptic's View", I. Shapiro ve C. Hacker-Cordon (der.), **Democracy's Edges**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 31.

⁵² Milja Kurki, "Governmentality and EU Democracy Promotion: The European Instrument for Democracy and Human Rights and the Construction of Democratic Civil Societies", **International Political Sociology**, Cilt 5, 2011, ss. 349, 351.

⁵³ Elizabeth Monaghan, **Civil Society, Democratic Legitimacy and the European Union: Democratic Linkage and the Debate on the Future of the EU**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Britain, University of Nottingham, 2007, s.27.

aktörler sivil toplum kategorisinde değerlendirilmeye başlamıştır.⁵⁴ AB'nin sivil toplum tanımını genişletmesi, bu tanıma insan hakları derneklerini, işadamları derneklerini, sendikaları ve kadın örgütlerini dâhil etmesi, Birlik'in farklı grupların seslerini yönetime duyurmasına önem verdiğini de göstermektedir.

Sivil toplum tanımının genişlemesi, bu tanım kapsamındaki tüm örgütlerin AB fonlarından faydalanmasını ve Ekonomik ve Sosyal Komite'de temsil imkânı bulmasını beraberinde getirmiştir. 1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulan Ekonomik ve Sosyal Komite, ekonomik ve sosyal çıkar gruplarının temsilini sağlamaktadır. 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'nın 301. Maddesine göre üye sayısı 350 ile sınırlandırılan Ekonomik ve Sosyal Komite'de, işveren, işçi ve çeşitli çıkar grupları temsil edilmekte; bu gruplar Konsey ve Komisyon'a önerilerini sunmakta; Avrupa Parlamentosu da ilgili konularda Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danışmaktadır. Diğer taraftan Komisyon'un da Ortak Tarım Politikası, işgücü hareketliliği, kanunların yaklaştırılması, sosyal politika, Avrupa Sosyal Fonu, istihdam politikası ve kamu sağlığını ilgilendiren konularda Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danışarak yasa önerisi hazırlaması zorunlu hale getirilmiştir.⁵⁵ Bu yaklaşım Birlik'in demokrasinin güçlenmesi sürecinde STÖ'lerin "dışlanmış grupların haklarını koruma" ve "devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama" rollerine önem verdiğini göstermektedir.

Aday ülkelerde sivil toplumun gelişmesi ve AB'nin bu gelişime etkisi, literatürde özellikle son on yılda önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Örneğin Rek, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini; Fagan, Çek Cumhuriyeti, Bosna ve Kosova'yı; Spurga, Litvanya ve diğer Baltık ülkelerini; Gasiör-Niemiec ve Glinski, Polonya'yı; Parau, Romanya'yı; Iankova ise Bulgaristan'ı incelemiştir.⁵⁶

⁵⁴ Commission of the European Communities, European Governance A White Paper, COM (2001) 428 final, Brussels, 2001, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf>, s. 14.

⁵⁵ Alina Kaczorowska, **European Union Law**, Second Edition, London, New York, Routledge, 2011, s. 178.

⁵⁶ Mateja Rek, "Europeanisation of Civil Society Sector in Central and Eastern Europe", **Innovative Issues and Approaches in Social Sciences**, Cilt 3, No 1, 2010; Adam Fagan, "Taking Stock of Civil Society Development in Post-Communist Europe: Evidence from the Czech Republic", **Democratization**, Cilt 12, No 4, 2005; Adam Fagan, "Neither 'North' nor 'South': The Environment and Civil Society in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina", **Environmental Politics**, Cilt 15, No 5, 2006; Adam Fagan, "EU Assistance for Civil Society in Kosovo: A Step too far for Democracy Promotion?", **Democratization**, Cilt 18, No 3, 2011; Saulius Spurga, "Europeanization of Civil Society in the Baltic States:

Sivil toplumun Avrupalılaşması olarak da adlandırılan bu süreç, Avrupa’da yeni yönetim modellerinin uygulanmaya başlanması ile daha görünür hale gelmiştir. Bu modeller kolektif olarak bağlayıcı kararların alınmasını ve uygulanmasını mümkün kılmaktadır. İlk olarak AB, kararların hiyerarşik olarak uygulanması yerine her aktörün kararları resmi ve fiili olarak veto etme hakkına sahip olduğu ya da gönüllü olarak kararları desteklediği bir düzenin temellerini atmaktadır. Örneğin, 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması’nda AB vatandaşlarının siyasi katılımı ile yasama süreçlerinin şeffaflaştırılması amaçlanmıştır. Antlaşma’nın 11. maddesinin 4. fıkrasında yeni bir katılım türüne yer verilmiştir. Buna göre Antlaşma’nın amaçlarının uygulanması için gerekli olan konularda yasa önerisi hazırlanması için en az bir milyon AB vatandaşı bir araya gelerek Komisyon’a teklif verme hakkına sahiptir.⁵⁷ Vatandaşların bir araya gelmesinde sivil topluma düşen rol büyüktür. İkinci olarak AB, politika yapma ve uygulama sürecine kar amacı güden şirketler ve kar amacı gütmeyen STÖ’lerin de sistematik olarak katılmasını teşvik etmektedir.⁵⁸ Birlik Ekonomik ve Sosyal Komite’deki işçi, işveren örgütlenmeleri ve gönüllü dernekler ile Avrupa düzeyinde örgütlenen ve lobi faaliyetleri yürüten Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Avrupa İşverenler Konfederasyonu, Avrupa Esnaf, Sanatkarlar, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Birliği ve Avrupa Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Konfederasyonu gibi örgütlenmelerle iletişim içindedir. Avrupa düzeyindeki tüm bu örgütlenmelerin özendirilmesi, AB’nin kendi içinde hiyerarşi sorununu çözüp çeşitli aktörlerin karar alma sürecine katılmasına destek verilmesi amacını taşımaktadır.

Üye ve aday ülkelerde sivil toplum alanında meydana gelen değişimler demokrasinin güçlenmesi sürecine de hizmet etmektedir. Bu alandaki literatürün incelenmesi demokrasinin güçlenmesi sürecinde sivil toplumdan beklenen dört kriterin (örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma; kamu bilincini artırma; devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama; dışlanmış grupların haklarını koruma) karşılanması bağlamında özellikle aday ülkelerde önemli adımlar atıldığını göstermektedir.

Promotion or Constraint of Democratization?”, **Viešoji politika ir administravimas**, No 22, 2007; Anna Gasiór-Niemiec, Piotr Glinski, “Europeanization of Civil Society in Poland”, **Review of Social Policy**, Cilt 14, No 1, 2007; Christina Elena Parau, “Impaling Dracula: How EU Accession Empowered Civil Society in Romania”, **West European Politics**, Cilt 32, No 1, 2009; Elena A. Iankova, **Business, Government, and EU Accession Strategic Partnership and Conflict**, UK, Lexington Books, 2009.

⁵⁷ Opt. cit. A. Kaczorowska, 2011, s. 34.

⁵⁸ Tanja Börzel ve Thomas Risse, “Governance Without a State: Can It Work?”, **Regulation and Governance**, Cilt 4, No. 2, 2010, s. 122.

“Örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma” kriteri bağlamında örneğin Polonya’daki yasal reformların ardından STÖ’lerin örgütsel yapıları güçlendirilmiş, demokratik ve şeffaf olmaları sağlanmıştır.⁵⁹ Avrupa entegrasyonunun “demokrasi ve hukukun üstünlüğü siyasi kriterleri” ile “AB’nin demokrasiyi teşvik programları ve doğrudan destekleri” Baltık ülkelerindeki sivil toplum üzerinde olumlu etkiler doğurmuştur.⁶⁰ Bulgaristan’daki işadamları derneklerinin AB kurumları ve AB düzeyindeki işadamları örgütleriyle ilişki içinde olması derneklerin yapı ve işleyiş süreçlerine yenilikler getirmiştir.⁶¹ Ancak bu konuya ilişkin çalışmalarda STÖ’lerin demokratik yapılarının güçlendirilmesine ve demokratik değerleri korumasına yönelik somut örnekler yer verilmediği görülmektedir.

“Kamu bilincini artırma” kriteri bağlamında Gasior-Niemiec ve Glinski, Polonya’daki STÖ’lerin karar alma süreçlerinin yanı sıra çeşitli tartışma platformlarında da yer almaya başladığını ifade etmiştir.⁶² Bir başka çalışmada Letonya’daki STÖ’lerin AB ile işbirliği içinde olarak cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve yaşlılar gibi özel bakıma ihtiyaç duyan kişilerin korunması amaçlarıyla güçlerini birleştirdikleri ve ortak hareket etmeye başladıkları vurgulanmıştır. AB, Letonya’da farklı alanlarda faaliyet gösteren STÖ’lerin bir araya gelerek toplumsal sorunlarla mücadele yöntemleri geliştirmelerine destek vermiştir.⁶³

“Devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama” kriteri bağlamında ise aday ülkelerin daha fazla gelişme kaydettiğini görmekteyiz. Gasior-Niemiec ve Glinski, Polonya’daki STÖ’lerin yapısal fonlar ve Topluluk fonlarından faydalanması, kanunlar ve karar alma süreçlerinin yeniden düzenlenmesi neticesinde güçlendirildiğini ifade etmiştir. 2003 yılında yürürlüğe giren ‘Kamu Yararına Faaliyet Gösterme ve Gönüllülük Yasası’ çerçevesinde vatandaşın devlete ödediği vergilerin yüzde biri STÖ’lere ayrılmaya başlamıştır. Gönüllülük yasal bir statü kazanmış, garanti altına alınan bir hak haline gelmiştir. Yine devlet tarafından Sivil Girişim Fonu oluşturulmuş, sivil topluma devlet desteği sağlanmıştır. Böylece Polonya’daki STÖ’lerin devlet ve toplum arasında arabuluculuk yapması mümkün hale gelmiştir. STÖ’ler bu gelişmelerin ardından ulusal sınırları

⁵⁹ Opt. cit. M. Rek, 2010, ss. 69, 70.

⁶⁰ Opt. cit. S. Spurga, 2007, s. 59.

⁶¹ Opt. cit. E. A. Iankova, 2009, s. 21.

⁶² Opt. cit. A. Gasior-Niemiec, P. Glinski, 2007, ss. 30, 34.

⁶³ Secretariat of the Minister for Special Assignments for Society Integration Affairs, **The Development of Civil Society in Latvia: An Analysis 2002/2003**, Phare project LE01.03.02, Riga, 2004, <<http://www.mfa.gov.lv/data/file/e/mso35b.pdf>>, s. 50.

aşmış ve Avrupa Komisyonu'nun desteklediği sivil toplum ağına dâhil olmuştur.⁶⁴ Kosova'da ise AB'den alınan desteklerle STÖ'ler yerel, ulusal ve bölgesel işbirlikleri oluşturmuş; hükümete görüş ve önerilerini iletmeye başlamış; diğer örgütlerle bilgi ve teknoloji paylaşımını arttırmıştır.⁶⁵ Fagan, AB üyesi olan Çek Cumhuriyeti'ndeki STÖ'lerin bugün 1990 öncesinde hayal edilemeyecek bir şekilde diğer örgütlerle ortak hareket etmeye, politik konular hakkında görüşlerini kamuoyu ile paylaşmaya ve kampanyalar düzenlemeye başladığını ifade etmiştir. 2002 yılı genel seçimlerinin ardından Çek Yeşil Partisi, STÖ kampanyaları neticesinde büyük bir dönüşüm yaşamış; partinin Komünist Parti ve güvenlik güçleri ile yakın ilişkilerine son verilmiştir. Partinin STÖ'ler aracılığıyla özgür bir partiye dönüşmesi, 2004 yılı genel seçim sonuçlarına da yansımıştır.⁶⁶

“Dışlanmış grupların haklarını koruma” kriteri bağlamında Romanya'daki insan hakları dernekleri, çevre ve azınlık örgütleri gibi STÖ'ler AB fonlarından faydalanarak gerçekleştirdikleri projelerle çıkar temsili noktasında önemli bir aşama kaydetmiştir.⁶⁷ Baltık ülkelerindeki kadın örgütleri ise AB desteğinin yanı sıra İsveç ve diğer İskandinav ülkeleriyle yakın ilişkilerinin de etkisiyle kadın hakları ve kadına şiddetin önlenmesi konularında ilerleme kaydedilmesine katkı sağlamıştır.⁶⁸ AB'nin Kopenhag kriterlerinden biri olan azınlık haklarının korunmasına önem vermesi, üye ve aday ülkeleri izlemesi, çeşitli sorunlar devam etse de Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'de azınlıkların kurdukları örgütlerin daha aktif çalışmalarını, bu alan dışındaki örgütlerin de azınlık haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁹

AB'nin sivil toplumla ilişkisinin demokrasi bağlamında eleştiri aldığı da ifade edilmelidir. Bu eleştirilerden ilki, Komisyon'un daha çok AB düzeyindeki şemsiye örgütleri tercih ederek onlara fon imkânı sunduğu ve STÖ'lerin bağımsızlığını tehlikeye soktuğu şeklindedir. Avrupa'daki

⁶⁴ Polonya'daki sivil toplumun Avrupalılaşmasında ulusal ve bölgesel düzeydeki yapısal fonların önemli katkıları olmuştur. Avrupalılaşmanın etkisiyle sosyal diyalog kurumları oluşturulmuş, 2002–2005 yılları arasında sosyal ekonominin temelleri atılmış, yeni yasalar çıkarılmıştır. Opt. cit. A. Gasior-Niemiec, P. Glinski, 2007, s. 30, 34.

⁶⁵ Opt. cit. A. Fagan, 2011, s. 725.

⁶⁶ Opt. cit. A. Fagan, 2005, s. 542.

⁶⁷ Opt. cit. C. E. Parau, 2009, s. 121.

⁶⁸ Silke Roth, “Sisterhood and Solidarity? Women's Organizations in the Expanded European Union”, *Social Politics*, Cilt 14, No 4, 2007, s. 469.

⁶⁹ Pawel Grabowski, Shayan Khawja, Júlia Lampášová, Stephanie Schramm, “The Impact of the EU on Minority Rights Issues During the Accession Process”, *New Dimensions of Security in Europe, Lifelong Learning Program*,

<http://tudresden.de/die_tu_dresden/zentrale_einrichtungen/zis/newseceu/outcomes/papers_foilder/MINORITY%20GROUPS%20RIGHTS_final.pdf>, ss. 16, 17.

STÖ'lerin AB politikalarını etkileme yollarını arama çabaları yetersiz kalmaktadır.⁷⁰ AB mali yardım mekanizması bürokratik bir yapı arz etmekte, STÖ'ler proje bazlı örgütler haline gelmekte; sivil toplumun temsili elitlerin temsili düzeyinde kalmaktadır. O halde diğer STÖ'lerin üyelerini AB politikaları ve politikaların işleyişi hakkında bilgilendirmeleri, üyelerin de AB düzeyinde sivil toplum politikaları oluşturulmasına katkı sağlamaları gerekmektedir.⁷¹ Ancak bu noktada sadece üye ve aday ülkelerdeki STÖ'lerin katkıları yeterli olmayacaktır. AB kurumlarında ve yasal düzenlemelerinde de reform yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Fagan, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki çevre örgütleri konulu çalışmasında, bu örgütlerin AB'nin kısa dönemli projeleri ile yetinmek zorunda kaldığını, örgütlerin bölgedeki temel çevre sorunları yerine AB'nin belirlediği kriterlerin karşılanmasına odaklandıklarını belirtmiştir.⁷² Salgado ise bu konuya ilişkin olarak Baltık ülkelerinin müzakere süreçlerine STÖ'lerin katılmadıklarını, doğrudan etkide bulunamadıklarını; bu örgütlerin AB'nin öne sürdüğü koşullara uyum sağlamasının beklendiğini ifade etmiştir.⁷³

AB'de demokrasinin güçlenmesi sürecinde sivil toplumun rolüne ilişkin olarak yapılan ikinci eleştiri de işveren örgütlenmelerinin güçlenirken işçi örgütlenmelerinin zayıflamasına ilişkindir. 1997 yılında başlatılan ve tüm üye ve aday ülkelerde uygulamaya konulan Avrupa İstihdam Stratejisi, işgücü piyasasında esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşmasını ve standart çalışma biçimlerinin değişmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum işgücü piyasasında iş güvencesi, sosyal güvenlik ve gelir güvencesi gibi konularda endişelerin artmasına sebep olmuştur. Geçici çalışma, çağrı üzerine çalışma, kısmi süreli çalışma gibi esnek çalışma biçimleri Avrupa'da daha fazla tercih edilir hale gelmekte; bu gibi standart dışı iş sözleşmelerine tabi çalışanların iş ve gelir güvencelerinin yanı sıra kariyer olanakları azalmaktadır.⁷⁴ AB bu endişelerin giderilmesi için "güvenceli esneklik" stratejisini oluşturmuş; ancak bu strateji Almanya ve Güney Avrupa ülkelerinde desteklenmemiş; Danimarka gibi stratejinin uygulandığı ülkelerde olumlu sonuçlar alınmamıştır. Danimarka'daki vergi düzenlemeleri ve sendika üyeliği aidatlarına verilen desteğin kaldırılması protestolara sebep olmuştur.⁷⁵ AB

⁷⁰ Opt. cit. A. Warleigh, 2006, s. 76.

⁷¹ Alex Warleigh, "Europeanizing Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization", **Journal of Common Market Studies**, Cilt 39, No 4, 2001, ss. 622, 623.

⁷² Opt. cit. A. Fagan, 2006, s. 791.

⁷³ Opt. cit. S. Spurga, 2007, s. 62.

⁷⁴ Özlem Çakır, "Avrupa Birliği'nde Güvenceli Esneklik ve Eğilimler", **Sosyo-Ekonomi**, Cilt 2, 2009, s. 92.

⁷⁵ Henning Jørgensen, "Danish Flexicurity in Crisis or Just Stress-Tested by the Crisis?", **International Policy Analysis**, Friedrich Ebert Stiftung, 2011, <<http://vbn.aau.dk/ws/files/43871458/FrEbertStiftungShortHJ.doc>>, s.10.

kurumlarında büyük oranla sağ hükümetlerin temsil edilmesi sebebiyle özellikle yerel sendikal örgütlenmeler güçsüz bırakılmıştır. Avrupa İstihdam Stratejisi STÖ'ler, kooperatifler ve sendikaların önemini göz ardı etmemelidir.⁷⁶ Bu yaklaşım ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, üye ve aday ülkelerdeki işçi örgütlenmelerinin sosyal diyalog sürecinde işveren örgütlerinden bir adım geride durmalarını beraberinde getirecektir.

AB'de demokrasinin güçlenmesi sürecinde sivil toplumun rolüne ilişkin olarak yapılan üçüncü eleştiri ise Avrupa'daki STÖ'lerin kendi içinde yeterince demokratik olmadığı yönündedir. AB'nin bu konuya daha fazla eğilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Warleigh, Ocak 1999-Aralık 2000 tarihleri arasında yaptığı mülakatlar neticesinde STÖ'lerin karar alma konusunda yeterince demokratik olmadığını tespit etmiş; bu şekilde sivil toplumun Avrupalılaşmasının başarıya ulaşamayacağını belirtmiştir. Yazar aşağıda yer verilen tablodaki göstergeler ışığında sivil toplumun Avrupalılaşmasının hangi düzeyde olduğunu yorumlamıştır.

Tablo 3: Avrupa'da STÖ'ler ve Sivil Toplumun İnşası

Anahtar Değişken	AB Düzeyindeki Göstergesi	Sonuç
1. Diğer STÖ'lerle işbirliği	1. Politika yapma sürecinde koalisyonlar oluşturma	1. Başarılı
2. Bağımsızlık	2. AB düzeyinde ya da ulusal alanda resmi olmayan hiçbir kurum tarafından fonlanmama	2. Başarılı
3. Örgütü demokratik bir şekilde yönetme	3. Üyelerin karar alma sürecine katılımı	3. Başarısız
4. Üyeleri bilgilendirme	4. AB karar alma süreci hakkında bilgi sahibi olma ve sürece dahil olma.	4. Başarısız
5. Hizmet sunmaktan ziyade siyasallaşmaya odaklanma	5. Fikir savunmaya öncelik verme	5. Başarılı
6. Kendini eleştirebilme	6. Yönetici-üye diyalogunu sağlama; iç yapıyı gözden geçirme	6. Yeterince başarılı değil
7. Demokratikleşmeyi içselleştirme	7. Üyelerin, gönüllülerin karar alma sürecine katılmak istemeleri ve katılabilmeleri	7. Başarısız

Kaynak: Warleigh, 2006, s.628.

⁷⁶ Kerstin Jacobsson, Herman Schmid, "The European Employment Strategy at the Crossroads: Contribution to the Evaluation", David Foden ve Lars Magnusson (der), **Five Years Experience of the Luxembourg Employment Strategy** European Trade Union Institution, Brussels, 2003, <<http://eucenter.wisc.edu/OMC/Papers/EES/JacobssonSchmidKL.pdf>>, s. 11.

Bu tabloda Avrupa’da sivil toplum alanında politikaların yapılma sürecinde koalisyonlar oluşturma, resmi olmayan hiçbir kurum tarafından fonlanmama, fikir savunmaya öncelik verme konularında başarılı olunduğu; üyelerin karar alma sürecine katılımı, AB karar alma süreci hakkında bilgi sahibi olma ve sürece dâhil olma konularında yetersiz olunduğu; yönetici-üye diyalogunu sağlama ve iç yapıyı gözden geçirme konularında ise yeterince başarılı olunmadığı ifade edilmiştir. Yine STÖ’lerin, AB politikalarını etkileme ve siyasi kampanyalar düzenleme noktasında başarılı olmalarına rağmen elitist bir yapı sergiledikleri; üyelerin STÖ politikalarının şekillendirilmesinde rol oynayamadıkları vurgulanmıştır.⁷⁷ Ancak STÖ’ler kendi organizasyon yapılarında demokratik olmadıkça, AB karar alma süreçlerinde ve AB politikalarında rol almadıkça sivil toplumun Avrupalılaşmasına hizmet edemeyeceklerdir.

AB, farklı kültürlerin bir arada olduğu bir entegrasyon örneği olması dolayısıyla politikalar tek merkezden yürütülememektedir. İskandinav ülkeleri, Orta Avrupa, İngiltere, üye olan Doğu Avrupa ve Akdeniz ülkeleri sivil toplumun Avrupalılaşması bağlamında farklılıklar göstermektedir. Warleigh eleştirilerini Belçika’da Brüksel ve İngiltere’de Londra ile çevresindeki STÖ’lerle yaptığı mülakatlar neticesinde oluşturmuştur. Avrupa’daki tüm STÖ’lerin Avrupalılaşma noktasında aynı özellikleri gösterdiklerini söylemek, genelleme yapmak şu anda 28 üye ülkesi bulunan AB için mümkün görünmemektedir. Özellikle Birlik’in eski ve yeni üyelerinde sivil toplumun demokrasiyi güçlendirmesi bağlamında farklı deneyimler yaşanmaktadır. Örneğin Doğu Avrupa ülkelerinde sivil toplum, komünizm etkisinin devam etmesi nedeniyle demokratikleşme sürecini ilerleten etkin bir aktör olamamış; sivil toplum anlayışı demokratikleşme sürecinin başlaması ile ortaya çıkmıştır. Yine daha önce üye olan İspanya, Portekiz ve İtalya’da da askeri müdahalelerin etkisiyle sivil toplumun örgütlü hale gelmesine sıcak bakılmamış; yönetim örgütleri üzerinde hissedilir derecede baskı uygulamıştır.⁷⁸ AB’nin sivil toplum alanında yeni politikalar geliştirmesi üye ve aday ülkelerin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Dolayısıyla Birlik politikalarına sivil toplumun temeli olan Avrupa halkının da önemli bir etkisi bulunmakta; yetersiz kalınan alanlarda Avrupa halkının sorumluluğu bulunmaktadır.

⁷⁷ Opt. cit. A. Warleigh, 2001 s. 635.

⁷⁸ David Lane, “Civil Society in the Old and New Member States”, *European Societies*, Cilt 12, No 3, 2010, s. 294.

AB'nin sorumluluğu ise üye ve aday ülkelerde demokratik sivil toplumu ilgilendiren gelişmeleri yakından takip etmesi ve desteklemesi ile başlamaktadır. Ancak AB, özellikle Yunanistan, İspanya ve Portekiz genişlemelerine ve bu ülkelerin demokratikleşmesine çok büyük bir enerji harcaması dolayısıyla Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, Batı Balkanlar ve Türkiye'ye beklenen katkıyı sağlayamamıştır. Literatürde AB'nin 'genişleme yorgunluğu' eleştirilmekte; özellikle Almanya, Fransa ve Avusturya gibi AB'nin eski üyelerinde halkların genişlemeye karşı çıktıkları ve Birlik'in aday ülkelere üyelik için somut bir çerçeve sunmadığı belirtilmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla AB'nin son dönemdeki politikaları aday ülkelerdeki sivil toplum hareketlerinin AB'nin gündeminde yer bulmadığını ve AB'nin demokratikleşme süreçlerinde başat aktör olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Üye ve aday ülkelerin demokratikleşme süreçlerine siyasi ve ekonomik destekler ile katkı sağlayan AB, 1990'lerden itibaren bu rolünü giderek pekiştirmiştir. Önce Güney Avrupa, ardından Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokratik yönetim biçimlerini destekleyerek Avrupa coğrafyasında bir bütünlük sağlamayı amaçlamıştır. Bu amacı günümüzde de dile getirmesine rağmen 28 üyesi bulunan "genişleme yorgunu" AB, özellikle Batı Balkanlar ve aday ülke Türkiye'de demokrasinin güçlenmesine geçmiş dönemlere kıyasla yeterince katkı sağlayamamaktadır. Ayrıca Birlik, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde Orta Doğu coğrafyasındaki demokratikleştirme çabalarını sonuçlandırmamış, bunun yerine söz konusu coğrafya ile ticaret ve enerji anlaşmalarına ağırlık vermiştir.

AB'nin bir dış aktör olarak uyguladığı demokratikleştirme yöntemlerinden biri üye ve aday ülkelerdeki sivil toplumun güçlendirilmesidir. Bu çalışmada sivil toplumun demokrasinin güçlenmesine katkısı, "örgüt içi demokrasi ve demokratik değerleri koruma", "kamu bilincini arttırma", "devlet ve toplum arasında arabulucu rol oynama", "dışlanmış grupların haklarını koruma" başlıkları altında incelenmiştir. Bu beş alan dikkate alındığında AB'nin en çok sivil toplumun devlet ve toplum

⁷⁹ John O'Brennan, "Enlargement Fatigue and its Impact on the Enlargement Process in the Western Balkans", içinde The Crisis of EU Enlargement, London School of Economics' Ideas – Special Report November 2013, <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR018/OBrennan.pdf>, s.37, 44; Ulrich Sedelmeier, Europe after the Eastern Enlargement of the European Union: 2000-2014, Heinrich Böll Stiftung, 2014, s. 2.

arasındaki arabulucu rolünü pekiştirmesine katkı sağladığını görmekteyiz. Birlik, dışlanmış grupların haklarını koruma ve kamu bilincini artırma rollerine de destek olmakta; ancak örgüt içi demokrasi ve demokratik değerlerin korunmasına somut bir destek sağlamamaktadır. Tarihsel süreçte ekonomik birlikten siyasi birliğe doğru önemli adımlar atmış olan AB'nin, sivil toplum alanındaki eksikleri demokrasi açığı oluşturmaktadır. AB bünyesinde ve AB'ye aday ülkelerde demokrasinin güçlenmesi ve sivil toplumun bu sürece katkı sağlaması zaman almaktadır. 2000'li yıllarda "çıkarcı grubu" anlayışı yerine daha kapsayıcı olan "sivil toplum" anlayışını geliştiren Birlik'in bundan sonraki süreçte nasıl bir yol izleyeceği merak konusudur.

2008 yılında patlak veren dünya borç krizinin Avrupa'ya yansımaları Birlik'i önemli ölçüde etkilemiştir. Ekonomik olarak zor bir sürece giren Avrupa'da politik anlamda da önemli ve etkili bir değişim dalgası başlamıştır. Aşırı sağın yükselişi, Birlik bünyesinde alınan kararları etkilemektedir. Avrupa Komşuluk Politikası ile demokrasinin Orta Doğu'da güçlendirilmesi hedefinden vazgeçilmiş; 2011 yılında patlak veren Suriye iç savaşından kaçan sığınmacılar için Avrupa ortak bir politika izleyememiştir. 2016 yılında ise İngiltere, yapılan referandum sonrasında Birlik'ten ayrılma kararı almıştır. Genişleme ve derinleşme süreçlerinden önemli tecrübeler edinen AB'nin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan sivil toplumu, biriktirdiği normatif değerler çerçevesinde desteklemesi ve karar alma süreçlerine dâhil etmesi tarihsel bir beklentidir.

Kaynakça

- Abay, Ali Rıza, "Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri", Üçüncü Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, 24-26.11.2004, <<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/06-04.pdf>>.
- Anheier, Helmut K., Lisa Carlson, Volkhart Finn Heinrich ve Kumi Naidoo, "The Civil Society Diamond: A Primer", **Civics Occasional Paper Series**, Cilt 1, No 2, 2001.
- Börzel, Tanja ve Thomas Risse, "Governance Without a State: Can It Work?", **Regulation and Governance**, Cilt 4, No. 2, 2010.
- O'Brennan, John, "Enlargement Fatigue and its Impact on the Enlargement Process in the Western Balkans", içinde **The Crisis of EU Enlargement**, London School of Economics' Ideas-Special Report November 2013, ss. 36-44, <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR018/OBrennan.pdf>.
- Carothers, Thomas, **Aiding Democracy Abroad. The Learning Curve**, Washington, Carnegie Endowment for International Peace, 1999.

- Commission of the European Communities, European Governance A White Paper, COM (2001) 428 final, Brussels, 2001, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2001/com2001_0428en01.pdf>
- Çakır, Özlem, “Avrupa Birliği’nde Güvenceli Esneklik ve Eğilimler”, **Sosyo-Ekonomi**, Cilt 2, 2009.
- Dağı, İhsan “İnsan Hakları ve Demokratikleşme: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde Siyasal Boyut”, Atilla Eralp (der.), **Türkiye ve Avrupa (Batılılaşma Kalkınma Demokrasi)**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997.
- Dahl, Robert, “Can International Organizations be Democratic? A Skeptic’s View”, I. Shapiro ve C. Hacker-Cordon (der.), **Democracy’s Edges**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Diamond, Larry, “Civil Society and the Development of Democracy”, **Estudio Working Paper**, Sayı: 101, 1997, <http://www.march.es/ceacs/publicaciones/working/archivos/1997_101.pdf>
- Diamond, Larry, “Demokrasinin Üç Paradoksu”, Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Diamond, Larry, **Developing Democracy. Toward Consolidation**, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1999.
- Diamond, Larry, Marc F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating the Third Wave Democracies. Themes and Perspectives**, Baltimore ve Londra, The Johns Hopkins University Press, 1997.
- Diamond, Larry, “In Search of Consolidation”, Larry Diamond, March F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating the Third Wave Democracies: Regional Challenges**, London, Johns Hopkins University Press, 1997.
- Dryzek, John S., “Political Inclusion and the Dynamics of Democratization”, **The American Political Science Review**, Cilt 90, No 1, 1996.
- Epstein, David L., et. al., “Democratic Transitions”, **American Journal of Political Science**, Cilt 50, No 3, 2006.
- Fagan, Adam, “Taking Stock of Civil Society Development in Post-Communist Europe: Evidence from the Czech Republic”, **Democratization**, Cilt 12, No 4, 2005.
- Fagan, Adam, “Neither ‘North’ nor ‘South’: The Environment and Civil Society in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina”, **Environmental Politics**, Cilt 15, No 5, 2006.
- Fagan, Adam, “EU Assistance for Civil Society in Kosovo: A Step too far for Democracy Promotion?”, **Democratization**, Cilt 18, No 3, 2011.

- Fioramonti, Lorenzo, "Civil Societies and Democratization Assumptions, Dilemmas and the South African Experience", **Theoria**, 2005.
- Gasior-Niemiec, Anna, Piotr Glinski, "Europeanization of Civil Society in Poland", **Review of Social Policy**, Cilt 14, No 1, 2007.
- Grabowski, Pawel, Shayan Khawja, Júlia Lampášová, Stephanie Schramm, "The Impact of the EU on Minority Rights Issues During the Accession Process", **New Dimensions of Security in Europe, Lifelong Learning Program**, <http://tudresden.de/die_tu_dresden/zentrale_einrichtungen/zis/newseceu/outcomes/papers_folder/MINORITY%20GROUPS%20RIGHTS_final.pdf>
- Habermas, Jürgen, **Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy**, USA, The MIT Press, 1996.
- Hakim, Peter ve Abraham F. Lowenthal, "Latin Amerika'nın Kırılgan Demokrasileri", içinde **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, (Ed. Larry Diamond ve Marc F. Plattner), çev. Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç, The Johns Hopkins University Press, 1995, Ankara.
- Haynes, Jeff, **Democracy and Civil Society in the Third World. Politics and New Political Movements**, Polity Press, Cambridge, Oxford, Madlen, Blackwell Publishers, 1997.
- Hyde-Price, Adrian, "Democratization in Eastern Europe. The External Dimension", Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen (der.), **Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives**, London, New York, Routledge, 1994.
- Hyde-Price, Adrian, "A 'Tragic Actor'? A Realist Perspective of Ethical Power Europe", **International Affairs**, Cilt 84, No 1, 2008.
- Huntington, Samuel P., **The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century**, USA, University of Oklahoma Press, 1993.
- Huntington, Samuel P., "Will More Countries Become Democratic?", **Political Science Quarterly**, Cilt 99, No 2, 1984.
- Huntington, Samuel P., "Demokrasinin Üçüncü Dalgası", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Iankova, Elena A., **Business, Government, and EU Accession Strategic Partnership and Conflict**, UK, Lexington Books, 2009.
- Jacobsson, Kerstin, Herman Schmid, "The European Employment Strategy at the Crossroads: Contribution to the Evaluation", David Foden ve Lars Magnusson (der.), **Five Years Experience of the Luxembourg Employment Strategy** European Trade Union Institution, Brussels, 2003, <<http://eucenter.wisc.edu/OMC/Papers/EES/JacobssonSchmidKL.pdf>>

- Jørgensen, Henning, “Danish Flexicurity in Crisis or Just Stress-Tested by the Crisis?”, **International Policy Analysis**, Friedrich Ebert Stiftung, 2011, <<http://vbn.aau.dk/ws/files/43871458/FrEbertStiftungShortHJ.doc>>
- Kalaycıoğlu, Ersin, “Civic Culture in ‘Secular’ Turkey”, **The Institute of Ismaili Studies**, 2001, <www.iis.ac.uk/research/sem_con_lec/sem_00/kalaycioglu.htm>
- Kaczorowska, Alina, **European Union Law**, Second Edition, London, New York, Routledge, 2011.
- Ketola, Markus **Europeanisation and Civil Society. The Early Impact of EU Pre-Accession Policies on Turkish NGOs**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, London, London School of Economics, 2011.
- Kubicek, Paul, **European Union and Democratization**, London, New York, Routledge, 2003.
- Kurki, Milja, “Governmentality and EU Democracy Promotion: The European Instrument for Democracy and Human Rights and the Construction of Democratic Civil Societies”, **International Political Sociology**, Cilt 5, 2011.
- Lane, David, “Civil Society in the Old and New Member States”, **European Societies**, Cilt 12, No 3, 2010.
- Leigh, Ian, “Civil Society, Democracy and the Law”, **Genova Center for the Democratic Control of Armed Forces Working Paper**, No 130, 2004, <http://www.iskran.ru/cd_data/disk2/tr/028.pdf>
- Linz, Juan L. ve Alfred Stepan, **Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America**, ABD, The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Magnette, Paul, “Democracy in the European Union: Why and How to Combine Representation and Participation” Stijn Smismans (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, Edward Elgar Publishing, Britain, 2006.
- Merkel, Wolfgang, “Embedded and Defective Democracies”, **Democratization**, Cilt 11, No 5, 2004.
- Monaghan, Elizabeth, **Civil Society, Democratic Legitimacy and the European Union: Democratic Linkage and the Debate on the Future of the EU**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Britain, University of Nottingham, 2007.
- Parau, Christina Elena, “Impaling Dracula: How EU Accession Empowered Civil Society in Romania”, **West European Politics**, Cilt 32, No 1, 2009.
- Petrov, Rumen, Luis Serra ve Marilyn Taylor, “Toward a Typology of Civil Society: Understanding Non-Government Public Action”, Bernard Enjolras, Karl Henrik Sivesind (der.), **Civil Society in Comparative Perspective**, , Comparative Social Research, Cilt 26, Emerald Group Publishing Limited, 2009.

- Pridham, Geoffrey, "Democratic Transitions in Theory and Practice: Southern European Lessons for Eastern Europe", Geoffrey Pridham, Tatu Vanhanen (der.), **Democratization in Eastern Europe. Domestic and International Perspectives**, New York, Routledge, 1994.
- Pridham, Geoffrey, Tatu Vanhanen, **Democratization in Eastern Europe: Domestic and International Perspectives**, New York, Routledge, 1994.
- Puhle, Hans-Jürgen, "Democratic Consolidation and Defective Democracies", **Estudio Working Paper**, No 47, 2005, <www.uam.es/centros/derecho/cpolitica/papers.htm>
- Rek, Mateja, "Europeanisation of Civil Society Sector in Central and Eastern Europe", **Innovative Issues and Approaches in Social Sciences**, Cilt 3, No 1, 2010.
- Roth, Silke, "Sisterhood and Solidarity? Women's Organizations in the Expanded European Union", **Social Politics**, Cilt 14, No 4, 2007.
- Sanchez-Salgado, Rosa, "Giving a European Dimension to Civil Society Organisations", **Workshop on the Institutional Shaping of EU-Society Relationships**, Connecting Excellence on European Governance (CONNEX), Mannheim, 2005, <<http://www.mzes.unimannheim.de/projekte/typo3/site/index.php?id=478>>
- Schmitter, Philippe C., "Civil Society: East and West," Larry Diamond, Marc F. Plattner, Yun-han Chu ve Hung-mao Tien (der.), **Consolidating Third Wave Democracies: Themes and Perspectives**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1997.
- Schmitter, Philippe ve Terry Lynn Karl, "Demokrasi Nedir, Ne Değildir", Larry Diamond ve Marc F. Plattner (der.), Ergun Özbudun, Levent Köker, Mehmet Turhan ve Levent Gönenç (çev.), **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ankara, The Johns Hopkins University Press, 1995.
- Scholte, Jan Aart, "Civil Society and Democracy in Global Governance", **Global Governance**, Cilt 8, 2002.
- Secretariat of the Minister for Special Assignments for Society Integration Affairs, **The Development of Civil Society in Latvia: An Analysis 2002/2003**, Phare Project LE01.03.02, Riga, 2004, <<http://www.mfa.gov.lv/data/file/e/mso35b.pdf>>
- Sedelmeier, Ulrich, "Europe after the Eastern Enlargement of the European Union: 2000-2014", Heinrich Böll Stiftung, 2014.
- Smismans, Stijn (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, USA, UK, Edward Elgar, 2006.

- Spurga, Saulius, “Europeanization of Civil Society in the Baltic States: Promotion or Constraint of Democratization?”, **Viešoji politika ir administravimas**, No 22, 2007.
- Torus, Emre, “Understanding the Role of Civil Society as an Agent for Democratic Consolidation: The Turkish Case”, **Turkish Studies**, Cilt 8, No 3, 2007.
- Tömmel, Ingeborg, “The New Neighbourhood Policy of the EU: An Appropriate Response to the Arab Spring?”, **Democracy and Security**, Cilt. 9, No. 19, 2013.
- Warleigh, Alex, “Europeanizing Civil Society: NGOs as Agents of Political Socialization”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt 39, No 4, 2001.
- Warleigh, Alex, “Civil Society and Legitimate Governance in a Flexible Europe: Critical Deliberativism as a Way Forward”, Stijn Smismans (der.), **Civil Society and Legitimate European Governance**, Britain, Edward Elgar Publishing, 2006.
- Whitehead, Laurence, “International Aspects of Democratization”, G. O’Donnell, P.C. Schmitter ve L. Whitehead (der.), **Transitions from Authoritarian Rule - Comparative Perspectives**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1986.
- Youngs, Richard, **The European Union and the Promotion of Democracy**, USA, Oxford University Press, 2002.
- Youngs, Richard, “Is European Democracy Promotion on the Wane?”, **Center for European Policy Studies Working Document**, No 292, 2008, <<http://www.ceps.eu/>>
- Youngs, Richard “Democracy Promotion: The Case of European Union Strategy”, **Center for European Policy Studies Working Document**, No 167, 2001, <<http://ceps.be>>